

KONGÓ: TÖRTÉNELEM

BENKES MIHÁLY

A szerző több egyetemen folytatott tanulmányokat (Univ. de Louvain, Cambridge: archeológia, filozófia, történelem; doktori titulását Leydenben szerezte meg). Tudományos munkájával egyidejűleg szépirói, színházi és újságírói területen publikált (2008: Le Fléau, Acte Sud; 2011: Mission suivi de L'Ame des termites, Actes Sud). A *Congo: Une Histoire* című terjedelmes, nagy ívű művét tíz éves kutatás és helyszíni anyaggyűjtés után – saját bevallása szerint – 2010 áprilisában fejezte be Brüsszel egyik „problémás negyedében”, ahol betelepült afrikaiaktól is bőséges élmény- és emlékezetanyagot, valamint készíttést kapott.

David Van Reybrouck
Congo - Une histoire
ACTES SUD, 2012 p. 711

E művét a holland tudományos körökben az „év könyveként” méltatták, s rövid időn belül hat nyelvre fordították le, mintegy igazolva, hogy a „kongói dráma” a dekolonizáció egyik megkerülhetetlen kérdése. A volt Belga-Kongó szakadatlan válsága nem csupán Közép-Afrika régiójának, tágabban a Szaharától délre eső dekolonizált államok fejlődésének, hanem a nemzetközi társadalom egészének ügye.

Az Afrika „motorjaként” aposztrófált Kongóról tanulmányok és történeti művek végtelen sora áll az olvasó rendelkezésére, melyek különféle inspirációk-motivációk alapján születtek. A kétpólusú világrend korszakában nemcsak a hajdani metropoliszokban, a gyarmattartó hatalmakban működő kutatóintézetekben, hanem a szovjetizált blokk több országában is – kiváltképp a Szovjetunióban – megélenkült az Afrika-kutatás.

Van Reybrouck, mint a mai generáció kiváló tehetsége, az ismétlődő kihívásokra nem az igen elterjedt leíró afrikanisztika módszerét alkalmazta, jöllehet a vonatkozó történeti források széles körének ismeretében írta meg művét. Erről tanúskodik a kötet részletező forrásismertetése, melynek a „Justification des Sources” címet adta. (Lásd 603-639. o.) Az alapos historiográfiai tájékozódás és forráskutatás révén szerzett ismereteit Kongó egész területén gyűjtött emlékezések, interjúk és helyszíni megfigyelések anyagaival ötvözve dolgozta fel. A könyv több méltatója a mű bravúros irodalmi, stilisztikai értékére is felhívja a figyelmet, „elegáns prózaként”, „valóságos bestsellerként”, „autonóm könyvként” ajánlva az olvasónak, minthogy a kötet tizenöt fejezetében a historiográfiai, irodalmi és mesteri tudósítói anyagok

keverésével koherens, élethű történetet nyújt át. Minden egyes fejezet a történések újragondolására, újszerű befogadására készletet.

Az első öt fejezet felöleli a régióra irányuló kolonialista vállalkozás motivációit, ennek keretében II. Lipót belga uralkodó gyarmati vállalkozásának lépcsőit (1885–1908, 1908–1921–1940) a gyarmati berendezkedés idején felerősödő feszültség és kölcsönös „fehér-fekete” félelem légkörétől a „mintagyarmati” státusz gyarmati Szentháromság által hirdetett éveig (1940–1955). A Kongó-medence feltárásának sokoldalú leírásával gazdag alap- és háttérismeretekhez jut az olvasó. A belga gyarmatosítás fő ismérve a zárt adminisztratív építkezés, amelynek következtében a rezsím rendkívül hierarchizálttá és központosítottá vált, a brüsszeli Gyarmatügyi Minisztériumnak alárendelten. Különös tény, hogy a belga gyarmatosítók nemigen rendelkeztek politikai hatalommal, a gyarmatpolitikát a metropoliszból diktálták a kongói főkormányzóságnak. A hivatalos belga ambíció „egy tudományos kolonizáció” megvalósítása volt, s ezzel sikeresen tévesztették meg a világot, feledtetve a kongóiakkal való brutális bánásmódot.

A második világháború utáni másfél évtized Afrika-szerte az afrikai öntudat ébredéséhez vezetett, még a politikailag alig fejlesztett Belga-Kongóban is. A szerző két fejezetet szentelt a késleltetett dekolonizáció és a váratlanul bekövetkezett formális függetlenség eseménytörténetének (1955–1960, 1960. június 30.). Súlyos összetűzések, véres összecsapások és idealista várakozások, kezdetleges függetlenségi szerződések után azonban a brüsszeli „Kerekasztal-tárgyalások” nyomán az „Első Köztársaságban” apokaliptikus viszonyok alakultak ki.

A függetlenségi ceremónia körüli affér csak a nyitánya volt a következő, 1960 és 1965 közötti teljes körű káosznak. A fiatal állam, amelynek körülményesen megalakuló kormányát Patrice Lumumba vezette, a belga és nyugati provokációk és intervenciók, valamint a belső szecesszionista mozgalmak hatására működésképtelenné vált. A szerző ezeket a gyors egymásutániságban bekövetkező változásokat, magát a szétesés folyamatát figyelemre méltó részletezéssel tekinti át, személyekre szabottan írja le a hatalomért folyó gátlástalan küzdelmet. (Lásd 305-356. o.)

Ma is megdöbbenő dolog szembesülnünk azzal, hogy alig öt év leforgása alatt a fél-Európai területre kiterjedő új állam darabjaira hullott (etnikai pogromok, polgárháború, állampuccsok, lázadások és külső beavatkozások, köztük ENSZ-misszió; politikai gyilkosságok követték egymást). Az európai, nyugati apologetikus irodalomban gyorsan megszületett a vád, hogy minderre a „bantu mentalitás” a magyarázat. Az objektív kutatások eredményeként azonban bizonyított, hogy a gazdasági, politikai, katonai és közigazgatási, kulturális deficitekért a hosszú idejű belga uralom felelős, majd a neokolonialista érdekeltségű aktorok bomlasztó tevékenysége, de a politikai nyugat sokkos állapotú vezető szereplői és hatalmainak nyílt ellenérdekeltsége és aknamunkája idézte elő a kisebb-nagyobb demografikus-etnikai csoportok és vezetőik közötti gyilkos ösztönök elszabadulását. A szerző kiemeli, hogy a hidegháborúban kialakult „frontok” mellett Afrikát is bevonták a Kelet-Nyugat konfrontációba. Lumumbát és Kongót ellenségként határozták meg a nyugati hatalmak. A kollaboráns, atavisztikus kongói szereplők uralmát támogatták és biztosították.

A könyvnek ide vonatkozó oldalain korrekt és hiteles Lumumba-portrét alkot a szerző, elvetve a legfőbb vádat, hogy az kommunista lett volna, és kiemelve, hogy eszmeiségét, politikáját inkább a liberalizmus és afrikai nacionalizmus, pánafrikanizmus jellemezte, minthogy azon kevesek egyikeként jutott szerephez, aki az ún. fejlettek (évolué) csoportjához tartozott. E kötet nagy erénye Patrice Lumumba személyiségének aprólékos, körültekintő leírása, a személye elleni likvidálási szándékok rögzítése. (Lásd a 7. és 8. fejezetek vonatkozó részeit!)

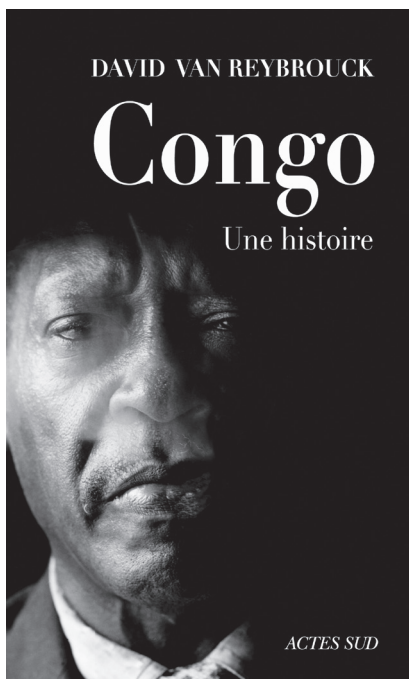
A következő fejezetekben a *mobutista éra* indulását és az 1965–1997 közötti korszakát vizsgálja a szerző. Az egyes fejezetek „bon mot”-i igencsak beszédesek:

- *Les années électriques* / Választási évek: Mobutu, aki Lumumba eliminációjában (a belga kormánykörök szóhasználata) a katangai szecesszionistákkal együtt főszerepet vállalt, 1965-ben állampuccsot hajtott végre. Széles körű politikai-katonai repressziót alkalmazott, az autenticitás-doktrína leple alatta módszeresen felszámolta az ellenzéki erőket (politikusokat, politikai pártokat, egyházi vezetőket, egyetemistákat üldözött és likvidált; lázadónak és összeesküvőnek nyilvánította az elégedetlenkedőket). A Második Köztársaság látszatát keltette alkotmányozással, választási procedúrákkal, majd az alkotmány revíziójával és a „monarchia” bevezetését előkészítő adminisztratív intézkedésekkel biztosította egyeduralmát.

- *Toujours servir* / Mindenkor szolgálni: A szerző ebben a fejezetben kivételes képet ad az ország 1975–1990 közötti aktivitásáról és kilátástalan helyzetéről és Mobuturól, aki egy személyben a „haza megtestesítőjeként és szolgálójaként” ünnepeztette magát, aki valójában „páratlan politikai cselszövőként” átmenetileg stabilizálta az országot, anélkül azonban, hogy utat nyitott volna a gazdasági növekedésnek, a szociokulturális fejlődésnek és modernizációnak. Az „Egyedüli Ember” (l’Homme Seul) kilátástalan, halmozott válságba tanszította országát.

- *L’Agonie* / Agónia (1990–1997): A nemzetközi viszonyokban bekövetkezett fordulat idején a mély válságba süllyedt Zaire-ben a demokrácia szelleme kiszabadult a palackból, amire a diktátor véres terrorral reagált (az egyetemisták elleni katonai fellépésnek 300-an estek áldozatul).

A Nyugat több évtizedes támogatás után végre szankciókra szánta rá magát. Belgium felfüggesztette a „fejlesztési segélyezést”, Franciaország befagyasztotta a kapcsolatokat, az Egyesült Államok szintén kihátrált Mobutu mögül. Az IMF kivonult Zairéből. Az agónia hét évről aprólékos – egyben olvasmányos – mindennapi hírekből összeálló dinamikus leírást kap az olvasó. A régióban és a kontinens távolabbi részeiben zajló különféle erőszakosságok (l. a ruandai genocídiumot) paradox módon még némi mozgásteret, átmeneti túlélési lehetőséget nyitottak Mobutunak (menekültek fogadása, repülőterek átengedése, francia katonai-humanitárius műveletekhez való hozzájárulás révén), de az ellenállási és felszabadítási erők 1996 őszétől megkezdték a rezsim elleni háborújukat. A hét hónapig tartó első háború leírása a szerző újságírói erényei folytán a katonai műveletekben résztvevők közlései alapján a kötet legélethűbb részét képezi.

Zaire jelenkori történetének új fejezete vette kezdetét 1997-ben. Újabb háború zajlott le, mely négy éven át szedte áldozatait a régióban. Több, eddig nem ismert, homályban maradt részlettel ismerteti meg az olvasót a szerző, melyek birtokában plasztikusabb képet alkothatunk a második háború okairól (etnicitás, tribalizáció, korrupció, nyereségvágy, az informális gazdaság megjelenése, hadigazdaság stb.).

A kötet befejező része (13., 14., 15. fejezetek) a 2002 utáni évek vajúadásáról szól, a szüntelen politikai kezdeményezésekről, konszolidációs próbálkozásokról és kudarcokról. Az óriás Kongó/Zaire nehézkes és képlékeny, nem képes leküzdeni a felgyülemelő valóságos problémákat (új nemzetközi aktorok jelenléte, köztük egyházak, vállalkozások, NGO-k, amelyek ténykedéséről személyes élményeit osztja meg velünk a szerző). A remény és reménytelenség éveinek

történetére tekinthetünk vissza – a közelmúltig, 2010-ig. A szerzőnek jószerével már csupán kérdései vannak. Minden sora a képlékeny államiságról, egy új demokratikus kezdetről való tervezésről, a külvilággal létrejövő szabadabb kapcsolatokról szól – amelyekkel a Kabila-adminisztrációnak kellett szembenéznie. Meglehetősen bizarr zárófejezettel találkozik az olvasó – WWW.COM cím alatt –, melyben a Kínába kivándorolt kongóiakkal készített interjúkat ismerhetjük meg, miután a Kínával kötött megállapodás „mellékhatásaként” az új generáció néhány tagjának erre is lehetősége nyílt.

A recenzens a mű egészének alapos ismeretében bátran állíthatja, hogy a nagy empátiával és egyben a köteles kételyekkel elkészült „Kongó-történet” kivételes szakmai élményt nyújt mind az afrikánisztika művelőinek, mind a világ válsággócaira kíváncsi, kutakodó olvasóknak. Különös haszna Van Reybrouck munkájának, hogy kortárs afrikai és európai értelmiségiekkel kötött barátságairól is tanúbizonyságot tesz, s ezzel e tárgyban olvasóit is hasonló magatartásra biztatja, ugyanis végkövetkeztetése szerint az előttünk álló hármas lecke a *mondializáció*, az *empátia* és a *befogadás*.

A politikai afrikánisztika műhelyeiben észlelt és elfogadott „történeti fejlődési” jegyek Van Reybrouck felfogása és stílusa révén új dimenzióval társulnak, a perszonalizmus szemlélete hatja át munkáját. Ez az eljárása eredményezte, hogy hitelesebb, elevenebb és érdekfeszítőbb képet alkothatunk a nem szűnő kongói, tágabban afrikai konfliktusosságok mibenlétéről. ☀

A NAGY AFRIKAI HÁBORÚ

BENKES MIHÁLY

E kötet a szerző Cambridge University Pressnél 2009-ben megjelent művének változatlan francia nyelvű kiadása, csupán néhány referencia került pontosításra. (Az eredeti cím: *The Great African War. Congo and Regional Geopolitics*, 1996–2006). Reyntjens, az Anvers-i (Antwerpen) egyetem jogi és politikatudományi professzora, folyamatosan figyelemmel kísérte a 20–21. század fordulóján zajló közép-afrikai konfliktusos-háborús eseményeket. Egyidejűleg kormányok, NGO-k, nemzetközi szervezetek tisztségviselőivel, valamint nemzetközi emberjogi szakértőkkel konzultált cikkei és könyvei írásakor. A kötet új kiadásának alcíme híven tükrözi a szerző és kiadója szándékát, minthogy a jelenkori afrikai történések fő jellegzetességét az *instabilitás*, az *erőszak* és az *állami képlékenység* hármasságában határozza meg.

Filip Reyntjens: *La Grande Guerre Africaine (1996–2006)*, Société d'édition Les Belles Lettres, Paris. 2012. p. 367

Reyntjens valamennyi afrikai régió különféle szintű és lefolyású erőszakos összetűzéseinek gondos feldolgozása alapján kísérelte meg a kirobbant háborúk okainak feltárását. Több szempontú vizsgálat során legalább három-négy indikátor kombinált alkalmazását tartotta elengedhetetlennek, így:

- a „hadurak” érdeke és szerepvállalása a helyi politikai folyamatokban,
- a nem állami szereplők, a magánbűnözés elterjedése a gazdasági és közszférában,
- a külső intervenciók befolyásoló hatása (l. a szomszéd államok, nagyhatalmak érintettségét a konfliktusokban),
- a nemzetközi társadalom érték- és jogrendjétől való távolságtartás,
- különös identitás-politika igénye,
- az államok összeomlása.

A kötet első három fejezetében (17–101. o.) a Kivu, Ruanda, Burundi, Uganda alkotta Nagy-tavak régiójának területi konfrontációit, polgárháborús eseményeit, ún. szabadságharcait mutatja be és elemzi a szerző.

Kivu esetében, mint Zaire keleti tartományának részét, a nemzeti és szubregionális kontextus jegyében a politikai, pénzügyi és identitási válság, valamint a bantu menekültek és a dél-kivui „*banyamulengék*” sorsa tükrében mutatja be a szerző, jelezve az északi és déli területeken zajló események közötti funkcionális kapcsolatokat, fáziseltérést is.

A szerző módszere révén a permanens konfliktusosság és fegyveres erőszak problematikáját az egyes helyi érintkezési viszonyok strukturális, etnikai állapotvizsgálatából bontja ki. Kivut a „konfrontáció terének” minősíti. Részletesen feltárja a *banyamulengék*, *hutuk* és *tuszik* belső és egymás közti ellentéteit, megvilágítja a ruandai genocídium utáni diktatúrába hajló folyamatot, nevezetesen *Ruanda* „burundizációját”. Ez utóbbi fejlemény egymásnak ellentmondó műveletet foglalt magába: egyfelől a városi lakosság, a gazdaság és az állam „*tuszasítását*”, másfelől a *hutu irredentizmus* megjelenését. Mindezek egyenes következményeként teljesedett ki a politikai tér militarizációja is. Hasonló részletezéssel elemzi *Burundi* jelenkori történetét az állampucstól (1994) a polgárháború eskalációján át az újabb, 1996. júliusi puccsig. E fejezetet szükségszerűen a régióközi kapcsolatok alakulásáról adott összefoglalással zárja a szerző.

A „felszabadítási háború” címet viselő második fejezetben (49–79. o.) az 1996 őszen induló háború politikai, diplomáciai és katonai történetét dolgozta fel a szerző. Szakaszonként ismerteti a *Mobutu-rezsim* elleni támadásokat, a hadműveletek menetét, s az abban résztvevő afrikai, illetve külhatalmi támogatók szerepét. Külön alfejezetben kapunk hiteles leírást az Amerikai Egyesült Államok aktív részvételéről, immár a felszabadító erők háttérében, nem csupán logisztikai, diplomáciai, hanem titkosszolgálati, vezetési és aktív anyagi támogatások révén. A háború menetében külön vizsgálat tárgyává teszi a szerző a ruandai menekülteket és más etnikai csoportokat célzó támadásokat, amelyek vérfürdővel végződtek. Kiemeli, hogy a kaotikus viszonyok közepette a nemzetközi humanitárius és operatív segítség megrekedt, a nemzetközi intervenció elvetélt.

A következő „felvonás” a nagy háború történetében a mobutista állam bukása (4. fejezet, 101–136. o.). Azerről szóló fejezetben Zaire-Congo felszabadításában főszerepet játszó *Demokratikus Erők Szövetsége* – Alliance des forces démocratique, AFDL – és *Laurent-Désiré Kabila*, valamint a *Zairei Fegyveres Erők* – Les Forces armées Zairoises/FAZ – és szövetségeseinek profiljáról és politikai-katonai célkitűzéseiről nyerhetünk kritikai leírást. Egyértelműen bizonyított, hogy a katangai származású L. Kabila nemcsak a „*banyamulenge* rebellió” vezetőjeként, hanem Zaire „nemzeti” vezető személyiségeként léphetett színre, akit a külföldi agensek is támogattak. A FAZ-ról szóló alfejezetben találjuk a bőséges sajtóinformációk között az 1996-os, *Museveni* ugandai elnök által jegyzett 12 pontos ajánlást, továbbá az ENSZ BT 1097/1997 számú határozatának anyagait és L. Kabila álláspontját, amelyek megvilágítják a szereplők törekvései közti törésvonalakat is. Nemkülönbön érdekes a történetekkel szembesülő Mobutu elnök és környezetének végnapjait leíró fejezetrész is, amelyben említést nyer *Monsengwo* püspök intelme, miszerint „a cél nem az, hogy Laurent-Désiré Kabilával helyettesítsük Joseph-Désiré Mobutut” (132. o.).

Tüzetes összefoglalást találunk az egyre intenzívebb és kiszélesedő diplomáciai aktivitásokról is.

A kongói ellenzéki, felszabadító erők és a politikai Nyugat Mobutut távozásra bírták, de Zaire sorsa és jövője továbbra is ambivalens maradt. A következő fejezetek ezt az *impasse* helyzetet tárgyalják. Laurent Kabila nem jelentette be sem a kongói állam újraszervezését, sem a régió stabilizációjának tervét, ellenkezőleg, érezhető volt a háború folytatására való elszántsága. A keleti területek felszabadítása ugyan megtörtént, de a társadalom, a helyi népesség pacifikációja még váratott magára, az emberi jogok súlyos megsértései dominálták a hétköznapokat. A szerző ezen a nyomon követve a történeteket ismételtelen betekintést ad Ruanda és Burundi „belügyeibe”, összevetve a két terület átmeneti viszonyait. Mindkét esetben nyitva maradt a kérdés: politikai vagy katonai megoldásra kerül sor, miután tárgyalásos úton nem értek el időt álló eredményeket, jóllehet Burundiban az intézményesülés processzusa kevésbé volt zavaros, mint Ruandában.

Az előző fejezeteket az „első afrikai világháborúnak” titulált – valójában második – háború valós okainak megértését segítő proológusként foghatjuk fel. A kezdő pont 1998. augusztus 2-á, amikor a FAZ 10. brigádjának parancsnoka rádiónyilatkozatban jelentette be, hogy „*Mi, a Kongói Demokratikus Köztársaság hadserege, meghoztuk azt a döntést, hogy eltávolítjuk Laurent-Désiré Kabilát a hatalomból*” (7. fejezet, 183. o.). A szerző koherens, megbízható leírást ad a nem szűnő háborúról, amelynek fontos kísérő jelensége volt a szövetségi kapcsolatok átrendeződése (a legdrámaibb és legszembeütőbb változás Ruanda és Burundi esetében következett be). Tanulságos a korábbi viszonyok felbomlásának és indítékainak leírása. (Lásd 7. fejezet, 183–214. o.).

A kongói dráma újabb periódusáról szól a nyolcadik fejezet – *Négocier la transition*/Tárgyalni az átmenetről –, amely L. Kabila rövid életű kormányzásáról és az azt követő körülményesen zajló átmeneti tárgyalási periódusról szól. L. Kabila mindent elkövetett, hogy az ún. „nemzeti vitát” saját ellenőrzése alatt folytassák le, az általa indított intézményesítési kísérlet azonban nem hozott érdemi változásokat. Szerte az országban lázadó mozgalmak léteztek, a rivális és konkurens erők aktivitásának mérséklése sikertelen volt. A *Lusakában* tető alá hozott egyezségek (1999. július 10.) – ahogy az afrikai egyezmények esetében gyakran bekövetkezett – nem érte el a kívánt konszolidációs célkitűzéseket.

A nemzetközi aktorok Afrika-politikájában is paradigmaváltásra került sor (l. a *cotonoui* megállapodásokat, 2000. június 23.). L. Kabila több összeesküvő csoport célkeresztjébe került, köztük a mobutista veteránok, a kivui katonák, katangai lundák, libanoni gyémántügynökök, s feltételezhetően az amerikai Defense Intelligence Agency (*DIA*) törtek megbuktatására. A gyilkosságra 2001. január 16-án került sor, amit sajátos fordulat követett, Laurent Kabila fiának elnökké való kinevezése. Az apja örökébe lépő *Joseph Kabila* politikai tevékenységét a Kongó-közi és nemzetközi mozgástérben időrendi sorrendben aprólékosan ábrázolja a szerző. Érdemes kiemelnünk, hogy az általa képviselt – apjának keményvonalas politikájától eltérő – konfliktuskerülő szerepben jelentős külső támogatást élvezett, így 2002

nyarán az ENSZ Biztonsági Tanácsa egy évvel meghosszabbította az ENSZ kongói missziójának (MONUC) mandátumát, amit a Ruanda és Pretória közötti egyezmény követett, amely többek közt a ruandai hutu lázadók lefegyverzéséről szolt. 2006-ig tartó „hosszú menetelés” kezdődhetett a választások, a megbékélés felé (242-252. o.).

Reyntjens imponálóan tekinti át ezt a buktatókkal tele újabb átmeneti szakaszt, magáról a választási procedúráról és annak eredményeiről hitelesen számol be, amint rendkívül összefogott és főként az oktatásban és az afrikánisztikai képzésben jól használható konklúzióval zárja művét. Következtetései során is érvényesül kritikai közelítésmódja és a tudományos vizsgálatok tekintetében visszatérően előkerülő dilemmákra is reflektál. (Lásd a post- vagy neokolonialista rend meghaladásának kérdését, a „dezetatizáció” és a „deterritorializáció” vitatott jelenségét, avagy a *demokratizáció*, a *stabilizáció* és a *modernizáció* esélyeinek vizsgálatát a különös afrikai környezetben.)

A szerző a kötet utolsó oldalán a recenzens olvasatában az alábbi tanulságokra hívja fel az olvasó figyelmét:

1. A nemzetközi tolerancia és büntetlenség az agresszív és kriminális cselekmények vonatkozásában csak bátorítja a vétkeseket.
2. Az erőszak regionális és helyi szereplői azzal számolnak, hogy az instabilitás, az állam legyengítése rentábilisabb, mint a béke és a stabilitás, az állam rekonstrukciója.
3. A konfliktualitás és krízisállapot eredményes megoldásához elengedhetetlen, hogy a nemzetközi közösség koherenciája és egysége elérje a minimum szintet.
4. Konkrét esetekben, így a közép-afrikai válságzóban tudni kell, hogy egy rezsim uralmának hol van az a határa, amikor a politikai stabilitást akadályozza, illetve aláássa azt. (Ez a lecke nyilvánvaló utalás a mobutista rezsim nyugati támogatóinak megkésett fellépésére.)
5. A régióközi viszonyokban bekövetkező feszültségek és ellenségeskedések megoldásához nem elegendők a nemzetközi diplomácia síkján hozott határozatok; a regionális szintű kapcsolatok kezelése, napirenden tartása és előmozdítása megkerülhetetlen feladat.

A kötet apparátusára vonatkozóan sokat mondó adat, hogy az közel száz oldalt tesz ki. A szerző bőséges, fejezetenként elkülönített jegyzetekkel igazolja, támasztja alá a kötet tartalmát. (265–321. o.) A könyvben felhasznált dokumentumok forrásait tematikus elosztásban közli. (L. az ENSZ-anyagok, a nemzetközi és lokális NGO-dokumentumok, továbbá fontosabb kiadványok, írásos tanúvallomások, újságcikkek körét, 323–325. o.) A bibliográfia és források kimerítő anyagát (328–340. o.) kronológia és a szövegben szereplő rövidítések jegyzéke követi (341–347. o.). A szövegbe illetve ábrák segítik a katonai mozgások, valamint a régióközi etnikai-földrajzi egységek áttekintését. Olyan szerző munkája ez, aki letisztult stílusban egyaránt képes a tudomány művelőinek, az oktatásban résztvevő diákoknak és az érdeklődő olvasóknak átadni a kutatás eredményeit. ☀

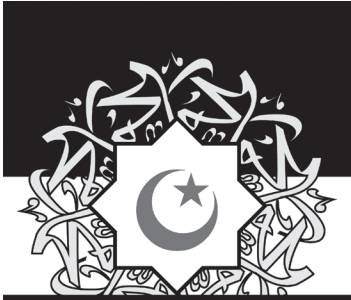
(HIT?)VILÁGOK AFRIKA SZÍNVÁLTOZÁSAIBAN

A. GERGELY ANDRÁS

Univerzális igény, történeti felelőtlenség, szakrális felelősség

A történetével korszakos aszimmetriába kerülő radikalizmusok, fejlődési ideák, múltakat végképp eltörölő ideológiák nem kímélték sem elődeink földrajzi tájait, kulturális és életviteli körülményeit, sem magatartási és gondolkodási örökségét. Korunk nem egy térségében, államában, szakrális és politikai kultúrájában is sodróan, sőt harsányan kihívóbban van ez így. A nagyhatalmi politikák szökőárjai által megvert tájak és népek egyik korszakos és példázatos univerzuma napjainkban az egyetemesnek nevezett „fejlődési trendek” sorsalakító hatásainak sorába került iszlám civilizáció is, melynek mibenlétéről világhíres kríziselméletek, egyetemes tiltások és kollektív rombolások fejleményei adtak hírt az elmúlt néhány évben (és Huntington jóslata vagy a 9/11 eseménye óta még zúzósbabban). Az iszlám (közelebbről az arab) társadalmakban végbemenő radikális változások, az „arab forradalmak” óta még kihívóbban tükrözik azt a belső osztottságot, melyben a politikai radikalizmus egyfelől a nemzetközi alkufolyamatok részévé, de belülről tekintve a globalizációs hatások elutasításának öntörvényű válaszlépésévé, belső rendfenntartó erők uralás-technikájává is változott. A radikális iszlám jelentkezése, a világ válaszainak interkulturális feszültségei pedig a helyi harci szervezetek fokozott veszélyforrássá alakulását idézik elő, s tükrözik tova a fenyegetettségét mindegyre átélő egyetemes horizont felé. Migrációs krízis, szakrális megosztottság, kulturális zárkózottság egyik oldalon, kiszolgáltatott és rossz válaszokat adó (vagy erőszakos kérdéseket fogalmazó) társadalmak a másikon... – ez talán az alapképlet arról a narratíváról, melyet Póczik Szilveszter vezet föl *Az iszlám forradalom. Négy műhelytanulmány a radikális iszlámról* című kötetében.

A Szerző mint fasizmus-értelmezések, idegen-felfogások, roma integrációs problémák, nemzetközi migrációk és terrorizmusok szakkutatója az utóbbi időkben legfőbb témakörét, a radikális iszlám ideológiáit és intézményeit veszi szemügyre, imponáló alapossággal. Elsősorban eszme- és ideológiatörténeti, politikai és kulturális mutatókat tárgyal, s teszi ezt négy nagyobb fejezetben: az elsőben a radikális, a politikai iszlám felemelkedésének és hatásának, térhódításának mögöt-

Póczik Szilveszter

Az iszlám forradalom

Négy műhelytanulmány a radikális iszlámról

Publikon Kiadó, Pécs, 2011.

teseitől, kezdeteitől az integrista törekvésekig, a másodikban az iszlám militarizmus vahabita, millenáris, messianisztikus, misztikus és reformista formációival, a harmadikban már a hódító és terrorizáló mozgalmak természetrajzát taglalja, a negyedikben pedig a harci szervezetek és stratégiák politikai-szociális (Hamasz), valamint radikalizálódó reálpolitikai (Hezbollah) ágát ismerteti meg velünk, az eredetileg földalatti terrorszervezet társadalomszervező erőinek, szociális bázisának és dogmatizmusainak szemlélésével. Alapos értekezés ez, kimerítő bibliográfiával, összefoglalókkal, angol nyelvű kivonattal, weboldalak forrásjelölésével, egyszóval illő tudományos apparátusával.

E szinte biztonságpolitikai súlyú monografikus művet az érintett államok, kultúrák történeti felelősségének és szakrális korlátoltságának állapotra teszi korszakossá. Póczik alapos bevezetői, részletező útmutatásai és lenyűgöző forrásbőségű mélyfúrásai nemcsak „riasztóan más”, fölöttébb idegen világok belső és intim, szakrális és konvencionális centrumában kalauzolnak körül bennünket, hanem átlátni segítenek, rápillantani és megérteni akarnak olyasmi folyamatokat, melyekről mint historikus átmenetekről, eltérő korok más és más társadalmainak kulturális attitűdjeiről, kollektív emlékezeteiről, belső megosztottságairól és drámáiról (is) szól, s az opusz ezzel a nemzetközi politikai és hétköznapi felelősségre hívja föl a figyelmet. A világ felelősségére, a más világek képek formálóinak és fenntartóinak civilizációképére, „a modernitás többszörös csapdájában vergődő egyén” számára „harcoló iszlámként” mutatkozó totalitarisztikus beállítódások /és ezek készséges elfogadása, hithű támogatása/ felelősségére is. A másságok korszakai és felelőtlenségei, no meg a szakrális szférák örök küzdelmei itt olyan kérdéskörben, világjelenségben, kínos és fenséges összhatásban mutatkoznak, hogy tanulni belőlük történeti felelősség és társadalomszervezeti áttekintés halaszthatatlan kötelezettségét kell előidézze az Olvasóban.

Sápad a recenzens, amiért látva látszik, hogy egy egész kutatói életút és kitartó tematikus elkötelezettség szükségeltetik ahhoz, ennyire belátható összefüggések foltonfoltja épülhessen egymásra egy kötetben... – vagyis előnti a reménytelenség, amiért mindebből töredék tőszavakat lehet csupán egy ismertetőbe átemelni, hisz annyira rétegzettek, átfedők, kölcsönhatók, áttünedezők és időlegések minden tények és narratívák, melyek a politikai iszlám nemzeti, regionális és nemzetközi színterekre átkerült hatásainak társadalomtudományi feldolgozhatóságát illetik. A kötet alighanem az „arab tavasz” iszlám forradalmi után újabb fejezettel is bővíthetne, sőt többel is, hisz „a politikai úr és modernizációs útkeresés” vallás-tanáról, vagy az egyén és közössége viszonyrendszerének a globális terrorba futó alternatíváiról még nem is értekezik a vallásos én tónusában (igaz, teszi ezt Afrika térfelére fókuszálva számos kötetben a Publikon kiadó egyre bővülő szerzői köre és tematikus repertoárja). A bukott/buktatott arab diktátorok sorsa, a polgárháborúban vergődő iszlám államok hatalmi perspektívái ugyanakkor a kortárs olvasót arra is figyelmeztetik, miféle radikalizmusok inherens és konzisztens eszmeképzetei erősödnek meg most biztonságpolitikai krízisformán, példát és fenyegető sejtelmeket asszociálva a monokratikus berendezkedések kelet-európai jövőképehez. Ha a Hamasz mostani, gázai palesztin területre kiterjedő (korábban karitatív, napjainkban egyértelműen háborús provokációval mesterkedő) politikáját vizsgáljuk, nem lehet nem észrevenni a palesztin politikában (a 2006-os választásokon abszolút parlamenti többséget szerzett Fatah mellett) rivális pártként is szereplő, de a nemzetközi porondon immár antiszemizmussal, háborús övezet formálásával, félkatonai szervezetek provokációival zajló aktivitásának problematikáját, sőt növekvő nemzetközi támogatottságát, a fiatal arab országokban nyugat-ellenes világképet éltető hatását. Ehhez már csupán a Hezbollah (Isten Pártja) izraeli hadsereggel harcoló síita katonai szervezete és libanoni térnyerése, izraeli provokációi kellettek, hogy az iszlamista világforradalom víziója, presztízsnövekedése és univerzalista térnyerése is evidens tapasztalattá váljon, korszakos kihívássá, melyet a kötetbe foglalt radikális iszlám mozgalmak csupán tükröznek, de csak részben reprezentálnak.

A kötet súlyos hiányt pótoló, a korábban napvilágot látott magyar szakirodalom megannyi tévképzetére korrigálóan ható, a nemzetközi biztonság kérdéseit is tiszta áttekintésben felmutató, alapozó mű, mely rabul ejtően nem engedi, hogy „az iszlám előtti tudatlanság, amelyben a nyugati világ társadalmi megrekednek, és az Isten által uralt világ, vagyis az iszlám világa” közötti rekonstrukciót a folyamatos terjeszkedés (például az 1930-as évek óta mind sodróbban jelen lévő Moszlim Testvériség egyiptomi és messze túli) hatását mint civilizatorikus összeütközések iszlamizálódását nevezzük meg, vagyis szorgalmazza, hogy kellőképpen fölértékeljük végre az iszlám (belső és nemzetközi) forradalmak együttes hatását, a résztvevő politikai erők és kormányzatok, nemzetközi szereplők és militarista haszonelvek történeti felelőtlenségét és párhuzamos szakrális felelősségét is.

„Isten a célunk, a Korán az alkotmányunk, a Próféta a vezérünk, a harc az utunk, és Istenért meghalni a mi leghőbb vágyunk” – szól világosan a Hamasz Kartája. Ki ne ismerne rá ebben messzi történeti korok és mozgások, célok és ideológiák párhúza-

maira, a hősies és kegyetlen erőfeszítések politikáira, a társadalmakban időről-időre fejét felütő radikalizmusok prototípusára, kiegészítésül persze a mindenkori radikális politikákat körülvevő nemzetközi környezet, nagyhatalmi játszmák, mesterkélt megformált és nem szándékolt következmények ma már globalizációs térbe került pszichológiai, vallási, gazdasági és kultúraközi következményeire. Póczik erénye, hogy e változó kor (nem egyszerűsítsek: az arab huszadik század meghatározó jegyeit mintegy mellékes vázlatként kínáló!) összehatásaira koncentrálnál, csöppet sem hagyva mellékes szempontként, hogy mindez nemcsak hogy Afrikában zajlik, de megannyi afrikai hatást, feszültséget, érdeket, következményt is magában rejt... (Szeretjük az iszlámot valahol a Földközi-tenger déli felén elhelyezkedő kultikus övezetnek tekinteni, pedig a dél-ázsiai, afrikai, növekvő nyugat-európai és részben amerikai jelenléte, óriási szakrális térségekre kiterjedő jelenléte és változatai korántsem jelentéktelen makrorégióra vonatkoznak csupán...!). A Szerző már bevezetőjében figyelmeztet arra: „az iszlám és benne az iszlám-arab világ valódi, életképes és innovatív nagycivilizáció”, s ezzel szembeállítva, a civilizációs összecsapások tudásipari és szórakoztatóipari elméleteinek „közönsége számára mediatizált primitív iszlám-kép egy konfrontációs politikai és ideológiai konstrukció része. /.../ Azt hiszem, súlyosan rövidlátónak kell lenni ahhoz, hogy valaki ne ismerje fel: ma a globalizáció keretében a civilizációk nem távolodóban, hanem éppen közeledőben vannak, technikai és értékészletük kiegyenlítődése zajlik, miközben – mutatis mutandis – tovább folyik a nagyhatalmi vetélkedés” (8. oldal).

Az arab világ társadalmainak, a globalizált médiavilágnak és demográfiai robbanásnak is köszönhetően meghatározó erővé váló, képzett, fiatal, jól informált és cselekvőkész ifjú generációk önálló politikai érdekartikulációja és akaratnyilvánítási elszántsága nemcsak az Arab Tavasz napjait, bozóttűzként Észak-Afrikára és Közel-Keletre áttérjett forradalmait határozta meg, hanem korszakos, politikai, gazdasági és kulturális öndefiníciók igényét is létrehozta a hagyomány és modernitás küszöbein, formálva ezzel az iszlám társadalmak heroikus és önemésztő belső küzdelmeit, univerzális világmépén és etikai kötődésein is, melyek az egyén vergődése és a közösség szakrális felelőssége terén új perspektívákat nyitottak. A globális gyarmatosításnak ez a helyi önfelszabadító hatása, a mikrofolymatokban tetten érhető hatalmi törekvések következményei az egész földrészen jelen vannak (vagy lesznek nemsokára), így minden elméleti szándék, mely a konzervatív folyamatokat doktriner politikáknak és vallási vakságnak tulajdonítja, elmulasztja értékelni épp azt, hogy a tradicionalizmushoz visszatérést a társadalmi és gazdasági progresszió, migráció, értékrendváltás súlyos hatásai idézték (vagy készítették) elő. S ahol még forradalmi hatalomváltások nem zajlottak le, ott sem lehet „örök” a hagyománytartás és hagyománykövetés. Amikor tehát „a külvilág szemében azonnal terroristának számító szervezetek és tagjaik deklarált célrendszerének, mikro-kultúrájának, lelkiségének megértésére” vállalkozott a Szerző, olyan kontinuitások áradatába és áramlatok kontinuitásába vezet be olvasóit, melyekben Afrika csupán látszólag díszlet, valójában egy óriási földrész euro-atlanti kisugárzásának vibráló, konstruktív és fenyegető problematikája is.

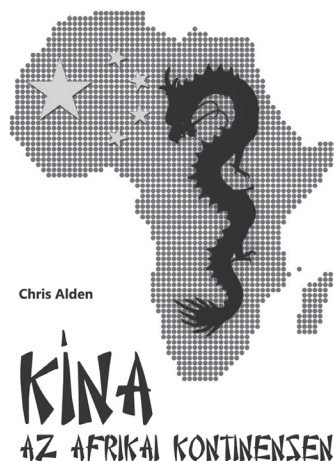
Remény és félelem: tőkésék, elvtársak és kalandorok

Ha fenyegető, világkép-módosító hatások afrikai és Afrikán túli egyvelegéről esik szó, ma már nemcsak az európai színtéren zajló (többedik) migrációs hullám, betelepülési láz és kultúráközi kölcsönhatások új áradása kap figyelmet, hanem a globális politikák között új, korábban e térségben nem ily nyomasztó jelenléti szereplő is nevet kell kapjon: Kína. Mind a világpolitika nagyhatalmi terében, mind a helyi politikák és normák, szokások és üzletek rendjében bekövetkezett eddig változások, mind pedig a fejlődés útjára induló afrikai államok sorskérdései között igen nyomatékos kérdés-sor (vagy kérdés-kör, probléma-füzér) úgy jelent meg, mint az ázsiai térség nyugati terjeszkedésének kihívása, a természeti kincsek és az életterek megkaparintása során bekövetkezett átalakulás mindennapi cunamijának hatása. Chris Alden mint a London School of Economics oktatója és Kína-szakértője 1990 és 2000 között úgy töltött el kutatói évtizedet Dél-Afrikában, hogy az afrikai Kínahatások vizsgálatára szakosodott, s most már magyarul is olvasható (eredetileg 2007-es) könyve a Publikon gondozásában megjelentetve olyan új Afrika-politikát elemez, melynek jószerivel egyetlen főszereplője, meghatározó aktora Kína. Midőn Peking meghatározó külső erőként jelentkezett az afrikai átalakulás partnerségi és gazdasági-politikai dimenzióinak meghatározásában, a diplomáciai csiszoltságon és simulékonyágon túli érdekkifejezés más útjai, pályái nyíltak meg és szereplői is színre léptek. A Kína-Afrika viszonyban fejlesztő, piackereső és térnyerő, szolidáris és hatékony, fenntartó és lehengerlő nyomulás, melyet állami vállalatok, térségfejlesztők, kisvállalkozók, kereskedők, magáncégek és üzletkötők tengere testesít meg a sok milliós nagyságrendű áttelepülő munkás, szolgáltató, menedzser, befektető, innovátor és tanácsadó stratégiai partnerkénti jelenlétében, az ma már nem hagyja, nem is hagyhatja békében a sino-afrikai viszonyt reménykedő versenyhelyzetként

Chris Alden

Kína az afrikai kontinensen

Publikon Kiadó, Pécs, 2010.

publikon

értékelők tömegét. Ezekre a kötet magyar kiadásának bevezetőjében a témakör egyik első hazai kutatója, Tarrósy István is kellő áttekintéssel tesz utalásokat.

A kínai jelenlét ezernyi területen mutatkozik, felsorolni lényegében lehetetlen, az együttműködési fórumok államközi szintjeitől a miniszteri csúcson, transznacionális intézményekben és egységpolitikában is megmutatkozó tárgyalások során, de még inkább az afrikai mindennapokba betoluló kínai hitelprogramok, bankrendszer-építés, energiavállalatok, olajtársaságok, erőművek, fejlesztési programok, tanácsadói hálózatok, fakitermelések, fűrókutak, fűrésztelepek, kohók, ásványkincs-szállítmányok és építkezések új rendszerének komponensei révén. A 2006-os, mintegy félszáz afrikai vezető pekingi tárgyalásából fakadó előnyök a Kína-Afrika Együttműködési Fórum egyezményeit követően, melyek a XV. századi kapcsolatok mosolygós földidézésével, az 1960-as évek forradalmi együttérzésével most nem foglalkozva a hideg távolságtartással voltak jellemezhetőek, egycsapásra százmilliárdos dollárberuházások formájában kaptak új arculatot, új elnöki paloták és sportstadionok épültek, kölcsönök és beruházások nyertek teret kínai háttérrel, s persze a megfelelő kínai szolgáltatásokkal is: munkavédelem, termelési biztonság, kutatásfejlesztés, munkáselbocsátások, erőforrás-kivonás, tömeges elszegényedési hatások, védelmi-biztonsági rendszerek átalakítása kísérte mindezt. Persze kaptak közben az afrikaiak is néhány fabatkát, egyes vezetőik éppenséggel milliárdokat is, sőt egyes fővárosok iskolákat, kórházakat, közutakat és vasútvonalakat is, ráadásul mobiltelefont, olcsó ruhákat, karórát és távközlési szolgáltatásokat nem különben, de mindez le nem moshatta a gyanút, hogy Kína ügyesen és gátlástalanul gyarmatosítja, kirabolja és kiszolgáltatottá teszi Afrika érintett országait vagy egész térségeit. Partnerség álarcában megvalósuló szimpla hatalomátvitel volt mindez, habár a „stratégiai partner” vagy „gazdasági versenytárs” vagy „kolonizátor” szereposztás máig vitatott kérdés maradt. A kötet az afrikai térségben megjelenő „sárga veszedelem” mögötti energiapolitikai, kereskedelmi, világhatalmi, kooperációs, kormányzati partnerségi és szerepértelmezési viszonyrendszert veszi sorra, beleértve az erőforrások politikáját, a gazdaságpolitikai stratégiák új terepének lehetőségeit, a segélyezés és a nemzetközi vállalatok terjeszkedésének kérdését, végül is az afrikai társadalmak, emigrációs stratégiák, rendszerintegrációs folyamatok, továbbá a nyugati érdekeket Afrikában is sértő kínai aktivitás megannyi más platformját is beleértve. Továbbá azt is, hogy az afrikai társadalmi válaszok között mindenki, aki nem indiai (értsd: tajvani, hongkongi, koreai, japán, stb.), kínainak minősül, s mivel létszámuk pár évtized alatt sokszázszorosra nőtt, ma már sok százmillió bevándorolt határozza meg nem is egy téren a kontinens perspektíváit, öltön modern bankár, munkanélküli migráns, prostitúcióból élő emberkereskedő, szocialista szaktanácsadó vagy ideiglenes építkezési segédmunkás arculatot. A kínai kapitalizmus társadalmi felelősségének hiánya, a „bevált gyakorlat” nyugati mintáit felmutató, de keleti értékrendre átfogalmazó korrupciógyanús vállalkozások beözönlése ma már nem tárgyalási jövőképet, hanem a „be nem avatkozás” látszatpolitikáját éltető súlyos indoktrinálódást enged megfigyelni. Chris Alden ennek szisztematikus leírásával, monografikus körképével korszakos megfogalmazója, hírnöke és kritikusa

is. Afrika „Kelet felé fordulását” persze a legkisebb mértékben sem akadályozhatja efféle körültekintő elemzés, de saját Kelet-képünk árnyalataihoz és Afrika-képünk pontosításához alapozó szinten járul hozzá.

Nyugatról Kelet, amint nyugat-afrikaira sikeredik

Afrika nyugati gondolkodásban megrekedt képe, de még a szaktudományok némelyike által föltárt kérdéskörök sokasága is távol marad attól, hogy kellő mélységű belátással legyen Afrika belső világainak színeváltozásairól. A 20. század első felében már kialakult, s némi történeti érdeklődés-hagyományra is visszavezethető afrikanisztika ehhez ugyan hozzáadott megannyi klasszikus tudományos értéket, de még mindmáig adós a hiteles kultúráváltás-bemutatással. A kulturális antropológiát a nyugati egyetemi-főiskolai világ java részén alaptudományként kezelik, célzott érdeklődéssel Afrika irányában is tematikus vizsgálatok terveivel. Éppúgy, mint a régészetet, amely olykor társtudománya egyugyanazon tanszéken, vagy a szociológiát, amely adatgyűjtésben társa, szemléletmódban rokona volt a gazdasági- és szociálintropológiának, de amelyeknél kevésbé mereven várják el az oktatók, hogy a diákok tényleges társadalmi terepen, külföldön, egy ismeretlen kultúrában kezdjék el megismerni a való világot.

Nigel Barley

Egy zöldfülű antropológus kalandjai Feljegyzések a sárkunyhóból

Typotex Kiadó, Budapest, 2006.

Második kiadás: 2012

Nigel Barley mint Cambridge-ben és Oxfordban képzett szakférfiú, immáron megkezdte egyetemi oktatói éveit, mire lehetősége nyílt arra, hogy kutatási terepet válasszon magának. Enélkül ugyanis csupán leckefelolvasónak érezhette magát kollégái között, akik a legkevesebbre sem becsülik a tudortársak bölcsességét, ha nincs mögöttük egy rendes terepkutatás. Hónapok-évek telnek el ezután, mire kiválaszthatja, szponzorokkal megtámogatja, oltásokkal és engedélyekkel körülbástyázhatja afrikai kutatását, melyet egy kameruni nép, a *doajók* körében végezhető szokás- és hiedelem-gyűjtés lenne hivatott kiteljesíteni.

Barley a korrekt brit esszéíró hagyomány birtokában a legkevésbé sem hagyja rejtve, mennyi ostobaság, kötözködés, kétely, kritika, okostojás-vélemény, vállveregető jótanács és lekezelő bölcelem veheti körül a kezdő kutató ama kíváncsiságát, amely a véletlenek és kényszerek szorításában már koránt sem oly emelkedett, mint az egyetemi évek alatt, más kutatók művei vagy egyetemi előadási ismeretében és követésük közben tűnhetne. Keletre indulna kutatni, de megrökönyödik a háború, a fertőzések, a beutazási tilalmak útvesztőjét látva. Inkább akkor már Afrika, egész Európánk egyik lehetséges ősi bölcsője...! Megtévedt tudományos célképzetek és fenyegető valóságok... – ilyen az antropológus szerencséje, ha másra vágyik, mint az otthoni nyugat sejtelmére. A humor, irónia, kötözködés, élcek sora, packázás és pikírtkedés megannyi árnyalata végigvonul a művön, melyekkel csöppet sem kíméli a tudományos környezetet, az egyetemi kollégák vagy a csupa jószándék tanácsadók körét sem. Szinte az első soroktól már érzékelhető, hogy a szaktudományi mércével mért „kutatás” nem is egy témakörben alig több, mint elviselése a teljesíthetetlen normának, köteleességszerű követése az elődök előírta utaknak, s utóbb annak is, hogy miként illik és kell viselkednie annak, aki „a terepen járt...!”. Ámbátor, aki végre a terepre merészkedett, ennek a frászos helyzetnek ott annyiszor kell érdemben megfelelnie, saját kárán tanulnia, váratlan és képtelen helyzeteket megoldania, hogy jószerivel el is felejtí már, mivel nehezítették jószándékú kollégái a kutatás kezdeteit, mivel járultak hozzá a lehetetlen teljesítésének görcséhez, s mit várnak el majdan, ha ép bőrrel megússza a kiruccanást. Barley műve ebből a tónusból kellően sokat tartalmaz, szinte az első lapoktól önironikus, és szinte a legvégéig kritikus is, vagyis oszt jobbra-balra mindazoknak, akik úgy tesznek, mintha ez a terepkutatás afféle kiruccanás, turista-kaland vagy jutalomutazás volna. Majdhogynem kalandregényes, amit közread, de szinte több mint tudomány, amit mögötte felsorakoztat. „Több mint tudomány” alatt persze azt értve: amit tudományosan is lehet méricskélni, azt a szerző nemcsak megtapasztalja, de közli, értékeli, mérlegeli is, ellát melleleg kételeyeivel, megosztja velünk gondjait, tépelődéseit, nyűgjeit és siralmait – mindezek révén nemcsak résztvevő olvasójává, hanem kvázi aktív kritikusává is tesz valamely olyasfajta szakmunkának, amit száz könyvbarátból ketten sem vennének kezükbe, nem érdeklődvén Afrika, sem Kamerun, sem a doajók, sem a hegyi doajók hitvilága iránt. Így azonban a kötet könyvsiker lett, a szerző pedig – mint tudományos gézengúz – kellőképpen népszerű és korszakosan divatos...

Afrikáról lévén szó, érezzük érintettségünket. Tudományos múról szólva pedig centizgetni kéne a gyarapított ismeretek hosszát és minőségét... Barley azonban

fölment bennünket: humora, szókimondó őszintesége, érintettségének megannyi jele úgy távolodik el az „objektív tudás” tartományától, ahogyan közeledik a terepkutatás helyszínéhez. Pártatlan tárgyilagosságát nem is óhajtja fenntartani, még a látszatnak sem kíván megfelelni – erősebben szólva, mint „közönséges halandó”, mint érdeklődő Ember nyilatkozik meg, esendőségével, botlásaival, cseleivel, kiszolgáltatottságával, kompromisszumos megoldásaival, a „tények” mögött a „lények” természetére fókuszált figyelmével, helyenként rabul ejtően „szubjektívan”, avagy, másként nevezve: bennfentes kibicként, aki egyhamar rájött, hogy megtévesztés az egész, neki itt nem rangos kutatónak kell mutatkoznia, hanem alkalmazkodni hajlamos, láthatatlanná válni is képes fajankóként, aki örülhet, ha megtűrik a falu szélére eszkábált sárkunyhójában, ahol a természetes, egerek és még számos e-betűs lények alig kímélik étkészletét, ruházatát, naplójegyzeteit, dohány- vagy cigaretta-tartalékait, s lényegében föl kell számolnia a vágyott magányt, szuverén létet és független megfigyelői státuszt is, amelyet mint szakmai fegyvert tolna maga elé, ha tehetné. De mert az efféle „társadalmonkívilág”, „objektív nézőpont” és öncélú intimitás nem igazán szokványos sem a doajók, sem más népek körében, mindeme vívmányoktól célszerűen és könnyedén megszabadítja kutatási környezete, a „terep” élővilága, embertömege és ennek mentális szférája. Mintha mindez (közben is, utólag is) csupán arra szolgálna, hogy bizonyítsa vele, mennyire képtelen magatartás az élet sokszínűségét a romantikus pátosz vagy az „autentikusnak” és „érintetlenül természetinek” szóló hódolat nevében megfogalmazni, s mennyire semmit sem ér ez ott, ahol a lét feltételei nem a szakember laboratóriumának aranykulcsát biztosítják, hanem csupán a minimális túlélés esélyét. E kétségtelenül „szubjektív” állapot ugyanakkor nemcsak körülményeket, hanem eredményeket is jelent. Amit eddig nem tudtunk a doajók szokásairól, hitéről, viselkedésmódjairól, normáiról, esőcsináló varázslóiról, házassági ceremóniáiról, életfeltételeiről, azt megkaphatjuk az izgalomtól sem mentes, iróniával és öniróniával is fűszerezett kvázi-naplóból. Barley munkája ekként tankönyv is: mit ne (úgy) csináljunk, ahogy tanultuk Bronislaw Malinowskitól vagy Claude Lévi-Strausstól, az indiánkutatóktól vagy Margaret Mead-től..., s mit tegyünk másképp, ha oda kerülnénk, hogy valamely kultúra relatív teljessége úgy érdekel bennünket, hogy méltó létünk méltatlan áldozását sem tekintjük közben veszélyesnek.

Persze, az eredmény mégsem oly sok, mint tetszenék... Afrika néhány ezer népéből-nyelvéből-szokásából egyet vagy párat megismerni talán még nem oly kies teljesítmény... – miért van hát oda a világ a sok közül egyet fölmutatni képes kutatói munkától, monográfiától, avagy kutatási naplótól...?

Barley könyve több egyszerű terepkutatási monográfiánál. Elsőként ezért, mert aki Afrikát egyáltalán szembe előtt tartja, annak minden, ami afrikai, többlet-értékkel bír. Azután azért, mert egy másik által nem kutatott-ismertetett terepről számol be, így nóvumként kezelendő akkor is, ha még sok más ismeretlen van is e sokszínű földrészen, vagy ha más ismeretlenekről már mások is leírtak ezt-azt. Azután azért is, mert egy jóérezkű antropológushoz méltó mennyiségben ismeret „tényszerű”, ám vitathatóságával kiegészített „adatot”, szinte csatolva ennek

érvényességét, különböző szempontú-szemléletmódú felfogását is (láthatjuk a bennszülött, a misszionárius, a hivatalnok, a kutató, a pályatárs szemével egyaránt ugyanazokat a dolgokat..., s ez ritkaság!). Nyomon követhetjük a doajók rítusait, életmódját, szabályos vagy ad hoc változó viselkedésmódját, reakcióit, önzéseiket és szívességüket, kiszámíthatatlanságukat és megbízhatóságukat, irigységeiket és okvetetlenkedéseiket, még önzetlenségüket és haszonlesés nélküli gesztusaikat is – ekként meg szinte magunkra ismerhetünk, az Emberre, az esendőre, a botladozóra, a méltóképpen büszkére s a méltatlanul esetre, röviden: a létezőre. De mert ők, mint „megfigyeltek”, nem kívánnak ahhoz alkalmazkodni, hogyan kell viselkednie a kívülálló által „méricskéltnek” és „objektívan megragadottnak”, csak épp annyit tesznek, amennyit kedvük vagy érdekeik diktálnak, mitől is élettelié lesznek, szinte regényesen megírhatók (s nem tudományoskodva „le”írhatók). Barley pedig, aki a szövegszerű és ismeretközlő megjelenítés korabeli (értsd: 1980-as évekbeli) normáit részben követi is, de nem majmolja a lingvisztikai kontextusokba ágyazott jelentéstulajdonítás hókuszpókuszait, épp attól tud izgalmasan objektív lenni, hogy saját személye, mint esendő és tétova, képes és képtelen, ügyes és felkészült, de egyben szerepcserére és az ismeretlen Másik nézőpontjának átvételére is alkalmas lény, éppen ezáltal lesz az „objektívnál” is objektívabb. Belátja, hogy az idegen kultúra szereplője számára ő csupán hasznavehetetlen és ártalmatlan vendég, kelekótya látogató, aki ugyan nem turista a szó terepjáróból kikukucsalkó mivoltában, de egyéb haszna alig van, mint hogy pálinkát vesz a Főnöknek vagy befizet egy esküvői szertartáskor némi részesevé az illedelem kedvéért... Ezért pedig mégcsak azt sem kéri, hogy „úgy igazándiból befogadják”, vagy ne tekintsek „nevelhetetlen” gyerekek, aki nem érti meg, hogy a rangosakkal meg kell elégednie, ugyanis „a túlzott érintkezés a köznépvel csorbítja a tekintélyét”, s nemcsak az övét, hanem helybéli pártolói, sőt szolgálatába fogadott segítője tekintélyét is. Barley szövegéből nyíltan kiszól a tapasztalat: a *megismerési folyamat a lényeges* ebben a szakmában, nem pedig a pusztá adatok, mert ez utóbbiak az előbbi függvényei, merthogy a terep lakói, vagyis kutatási partnerei éppoly komolyan megválogatják, miről és miért, hogyan és mennyit beszélnek el neki, mibe avatják be, vagy miben vezetik félre és tesztelik hiszékenységét mindenfajta módon, hogy abból önmagáról és saját kultúrájáról is épp annyit tud meg, mint a doajókéről...

Barley segítője, aki egyúttal tolmácsa, kapcsolatszervezője, szakácsa és portása is, éppoly fontos „szerzője” a tudós műnek, mint a kutató maga... Segítői, akik nemegyszer járatosabbak a helyi kérdésekben, mint a síksági származású (ezért hát szinte éppúgy „idegen”) Matthieu, megalkotott véleményeik, beállítódásaik, reflexív működésük egész kelléktárával megajándékozzák, de egyúttal félre is vezetik, kipróbálják, lebeszélnek és rábeszélnek némely tapasztalatra vagy felfogásmódra, kételkednek és cikiznek, fölkészítenek és lekezelnék – mikor mire van épp szükség... Ezzel szinte alkotótársakká válnak, olyan interpretátorra, aki tudja már, mit gondolnak róla, tudja azt is, mit nem jó, ha gondolnak, s azt is, mi lenne jobb ennél... Mindannyian részesei tehát a valóságnak, de nemcsak mint cselekvők, hanem mint válaszadók is, akik épp ennek révén gyarapítják a kérdéseket, az antropológus leg-

főbb fegyvertárát. Tudatosítják benne, hogy láthat bár jelenségeket így meg úgy, de éppen úgy, ahogy az asszonyok, nők, gyerekek látják, szinte soha nem fog tudni látni, s ezért róluk bármit is leír, az inkább saját stílárís készletére van utalva, mintsem a „tényigazságokra”. A férfiak persze más lények, de az ő igazságaik is korlátosak...

Az „igazságok” azok, amelyekkel Barley talán a legkíméletlenebbül bánik. Egyik leírásában szereplő misszionáriusok, akik rendszerint belefásulnak a reménytelen munkába és világnézeti depresszióban tocsognak a világ bármely kutatási terepén, itt épp a legsegítőbb és legréalistább tolmácsok a doajók kultúrája és a briteké között. Mint Fehér Ember, gondolhat, mondhat, írhat bármit, a bennszülöttek sosem fognak tudni és akarni úgy viselkedni, mint a „hitelességet” vadászó, autentikus létmódot kereső kutatónak tennék – de a maguk módján ennél még őszintébbek is, cselebbek is, hiszen hozzászoktak a Fehérek trükkjeihez, amelyek sosem lehetséges segítséget, de annál több bizonytalanságot tükröznek. Meglepődni sem érdemes, ha az alkoholos palackokhoz hasonló helyzetben érzik magukat, „amiket lélekkel kell feltölteni. Amikor meghalnak, és eltemetik őket, az olyan, mint amikor az ember visszaküldi az üres üveget a gyárnak” (49. old.). De épp ezzel a közvetett, mégis gyakorlatias képzetel azt a kutatói felfogásmódot szolgálják meg, amely a funkcionális vagy szervezeti kérdéseket (lásd a szociálanropológia nézőpontját) a tényleges, a reflexív, a válaszadó kultúrát teljes mivoltában kezelő vagy megismerni próbáló törekvést erősíti, nem pedig a kevés tény birtokában is „eredményes” kutatói magatartást. Ahogyan arra Clifford Geertz, a szimbolikus és interpretatív antropológia egyik atyamestere figyelmeztet: semmi okuk nincs arra, hogy megismertessenek valami alapvetően sérülékeny tüneménnyel, amelyről nem gondolható, hogy békében hagyják a kutatók, amikor már megismerték és ismereteiket hazaszállították a tudományos piacra, árucikké tenni azt...

Aki merev tudományosságot vár Barley könyvétől, az nemcsak csalódni fog, de sziszegni, sisteregni is. De akit a létező, a válaszadó és visszakérdező Afrika érdekel, az a kötet 25 évvel ezelőtti keletkezését sem tekinti majd „elavult” tudás közvetítésének, s mai újrakiadását (első magyar fordítását, Varró Zsuzsa munkáját) sem tekinti majd másnak, mint a kortárs antropológiai gondolkodás egy időtálló opuszának, lelkes figyelemre érdemes megjelenítésének. Ennél többet pedig egy kulturális antropológiai műnek nemigen kell vállalnia... A Guineai-öböl közelében, Doajóföldön sem, s Oxfordban sem. Magyarországon pedig még kevésbé, ahol megjelenésével egy időben azonnal egyetemi tantárgykiegészítővé, kötelező irodalomká lett – ennél többet talán maga Barley sem kívánhatna.

Az olvasókról, akik távol Afrikától – látszólag – a megértéstől és a megismerés kínos kalandjától is távol tudnának maradni, most itt nem is beszélve... Számukra Afrika legtöbbször csak a fekete kultúra, sötét erőszak, véres gyémántok, szinkretikus vallások ismeretlen mélységeiben megbúvó múlt, nem pedig a jövő. Hogy a múlt egyben a mi jövőnk is, a mi múltunk pedig sok szempontból Afrika jövője is... – nos, ez meglehetősen távoli képzet. Amiért mindezt írtam, ugyanakkor épp az ellenkezőjére figyelmeztet... ☀

Az ezerarcú Afrika

EXKLUZÍV KÜLÖNSZÁM

Tropical

www.tropicalmagazin.hu

EXKLUZÍV KÜLÖNSZÁM / AFRIKA ©

Lifestyle & Adver

AJÁNDÉK
**AFRIKA
SONG**
CD-VEL!

TROPICAL MAGAZIN

Már kapható a hírlapárusoknál!

Digitálisan előfizethető: www.dimag.hu